

Сяркоў А. В. Урадавая палітыка ў сферы прававога рэгулявання дзейнасці культурна-асветніцкіх таварыстваў у Беларусі (1905—1914 гг.) / А. В. Сяркоў // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 6 / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2011. — С. 85–95.

А. В. СЯРКОЎ

УРАДАВАЯ ПАЛІТЫКА Ў СФЕРЫ ПРАВАВОГА РЭГУЛЯВАННЯ ДЗЕЙНАСЦІ КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦКІХ ТАВАРЫСТВАЎ У БЕЛАРУСІ (1905—1914 гг.)

Рэвалюцыйныя падзеі 1905—1907 гг. аказалі вялікі ўплыў на развіццё грамадска-палітычных, нацыянальна-культурных працэсаў на тэрыторыі Беларусі. Дзейнасць разнастайных культурна-асветніцкіх і грамадскіх арганізацый у дадзеных умовах набывала не ўласціваю іх прафесійнай прыродзе палітычную і нацыянальную афарбоўку. У гэтых умовах уяўляецца памылковай ацэнка палітыкі, якая здзяйснялася ўладамі Расійскай імперыі ў дачыненні да дадзеных арганізацый як набору выключна карна-рэпрэсіўных практык. Кантроль за дзейнасцю арганізацый, якім улады ніколі да канца не давяралі, ляжаў у першую чаргу ў плоскасці прававога рэгулявання іх дзейнасці, яго адаптацыі і мадэрнізацыі да ўмоў рэвалюцыйнага і пострэвалюцыйнага часу. Вывучэнне дадзенай праблемы не толькі раскрывае важны аспект гісторыі культурна-асветніцкіх арганізацый на тэрыторыі Беларусі, але і ўносіць свій уклад у разуменне механізмаў функцыянавання заканадаўства імперыі ў адносінах да формаў арганізацыі і грамадзянскай супольнасці, якія зараджаліся на яе тэрыторыі.

Нягледзячы на актуальнасць вывучэння абазначанай праблематыкі, раскрыццё спецыфікі прававога рэгулявання дзейнасці беларускіх культурна-асветніцкіх таварыстваў перыяду не знайшло належнага адлюстравання ў працах беларускіх гісторыкаў. Спраба першапачаткова даследаваць з'яву, раскрыць некаторыя кантэксты развіцця імперскага заканадаўства ў дачыненні да беларускіх губерняў была зроблена Я. К. Анішчанкам [1]. Агульнаімперскі кантэкст урадавага рэгулявання дзейнасці грамадскіх арганізацый перыяду 1905—1914 гг., у той ці іншай ступені, знайшоў адлюстраванне ў працах савецкіх і расійскіх гісторыкаў А. І. Елістратава [3], А. Д. Сцяпанскага [15, 16, 17], А. С. Туманавай [18], Т. А. Івенінай [4], Т. А. Вяпрэнцавай [2], Д. І. Папова [10].

Сяркоў Андрэй Вячаслававіч — аспірант кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

З-за небяспекі ўзмацнення палітычнай актыўнасці грамадства расійскія ўлады імкнуліся ўсялякім чынам перашкодзіць узнікненню грамадскіх арганізацый. Да Маніфеста 17 кастрычніка 1905 г., які абвясціў свабоду саюзаў, у імперыі не існавала асобных законаў, якія б рэгламентавалі іх дзейнасць. Існаваў шэраг заканадаўчых актаў, якія ў той ці іншай ступені краналі розныя аспекты існавання і дзейнасці грамадскіх аб'яднанняў. Сярод іх: «Аб супрацьзаконных таварыствах» (1867 г.), «Аб пакараннях за складанне супрацьзаконных таварыстваў і ўдзел у такіх» (1874 г.), «Статут аб папярэджанні і спыненні злачынстваў» (1874 г.), «Укладанне аб крымінальных і выпраўленчых пакараннях» (1885 г.), «Статут грамадскага прызвання» (1892 г.). Усе яны мелі забарончы характар і пры абставінах маглі быць выкарыстаны супраць легальных грамадскіх арганізацый [3, с. 15]. У цэлым у другой палове XIX — пачатку XX ст. культурна-асветніцкія таварыствы ўяўлялі сабой грамадскія фарміраванні, паўсядзённая дзейнасць якіх цалкам залежала ад самаўпраўнасці цэнтральных органаў дзяржаўнай улады і іх мясцовых падраздзяленняў. Адсюль сучасны расійскі даследчык Папоў лічыць абсалютна зразумелым, чаму ў гады Першай расійскай рэвалюцыі патрабаванне свабоды сходаў і саюзаў было абвешчана ў ліку прыярытэтных [10, с. 133].

На гэтай хвалі ўжо 26 красавіка 1905 г. па ініцыятыве міністра ўнутраных спраў А. Булыгіна ў якасці часовай меры былі зацверджаны правілы аб легальных таварыствах. Дадзеныя правілы, цыркулярна разасланыя ўсім губернатарам, давалі мясцовым уладам права афіцыйнай рэгістрацыі «агульнакарысных» таварыстваў, што знаходзіліся пад кантролем МУС. Сярод іх: грамадскія сходы і клубы, мастацкія таварыствы і гурткі, таварыствы цвярозасці, спартыўныя таварыствы, чалавекалюбівыя таварыствы, таварыствы апекі над жывёламі і ветэрынарныя, бібліятэчныя. Падкрэслівалася, што таварыства можа адкрыць сваю дзейнасць у выпадку, калі заснавальнікамі яго не з'яўляюцца пераважна ці ў большасці асобы іудзейскага вераспаўдання, таксама не дапускаўся камерцыйны характар іх дзейнасці [13, с. 40—41]. Аднак на практыцы вызначэнне магчымага атрымання прыбытку «агульнакарыснымі» таварыствамі ставіла кіраўнікоў губерняў у тупік, аб чым праз год будзе сведчыць мінскі губернатар [5, арк. 9]. Правілы

рэгламентавалі прававыя нормы дзейнасці таварыстваў, вызначалі структуру іх статутаў. Адхіляючыся ад практыкі выдання так званых «нармальнага статутаў», стваральнікам таварыстваў прадастаўлялася права ўключачь у статут «всё, што не противоречит закону и изданным в установленном порядке правилам» [13, с. 41]. Губернатар меў права хадайніцтва ў Міністэрства ўнут-

раных спраў аб закрыцці таварыства, якое мусіла быць задаволена ў нядоўгі час [13, с. 44].

Уласна беларускай асаблівасцю быў востры нацыянальны аспект у дзейнасці грамадскіх арганізацый: у краі дзейнічаў шэраг польскіх, рускіх, яўрэйскіх грамадскіх аб'яднанняў. Звяртаючы ўвагу на выразную нацыянальную дыферэнцыяцыю сярод прыватных таварыстваў у Беларусі, трэба адзначыць, што мясцовая грамадскасць з вялікім энтузіязмам сустрэла пастанову Камітэта міністраў ад 1 мая 1905 г., якой касаваліся многія дыскрымінацыйныя нормы ў дачыненні да насельніцтва дзевяці заходніх губерняў. Губляла моц пастанова Камітэта міністраў ад 1891 г. аб забароне асобам польскага паходжання пажыццёвага валодання зямельнай уласнасцю ў Заходніх губернях. Але некаторае абмежаванне на продаж зямлі палякам захоўвалася, адзначаная пастанова Камітэта міністраў дэкларавала, што «лицам польского происхождения разрешается в пределах девяти Западных губерний арендовать на общем, без особого ограничения в сроках, основании земельные имущества, а также приобретать всеми дозволенными способами в собственность и пожизненное владение и принимать в залог таковые имущества от лиц польского происхождения» [8, с. 286]. У сваім афіцыйным растлумачэнні аб ужыванні пастановы ў дачыненні да таварыстваў, якія заснаваны асобамі польскага паходжання, міністр юстыцыі адзначаў, што ў дадзеным выпадку неабходна атаясамляць грамадзянскія правы асоб юрыдычных з такімі ж правамі асоб фізічных. Такім чынам, польскія грамадскія арганізацыі былі абмежаваны ў магчымасці свабодна набываць зямельную маёмасць. Роўна як і яўрэйскія арганізацыі не маглі набываць нерухомасць па-за рысай гарадоў і мястэчак [11, арк. 187].

Згодна пастанове дазвалялася навучанне на польскай і літоўскай мовах у пачатковых двухкласных і гарадскіх вучэльнях. Таксама адказным ведамствам прадпісвалася «распорядиться отменой стесняющих употребление местных языков в Западном крае и не основанных прямо на законе административных распоряжений». Такім чынам, беларуская мова тайна трапляла ў склад «местных языков», што забяспечвала яе носьбітам магчымасць яе шырокага ўжывання і ў прыватных таварыствах. Зразумела, усё гэта дазвалялася пад умовай вызнання пануючых пазіцый рускай мовы ў афіцыйным справаходстве [8, с. 287].

Гэты захад царскай адміністрацыі спрашчаў працэдуру дазволу на правядзенне таварыствамі нацыянальных культурных мерапрыемстваў. Раней губернатары маглі паказваць сваю поўную некампетэнтнасць у распаўсюджаным пытанні «дазволіць ці не дазволіць». Як, напрыклад,

калі віцебскі губернатар у 1903 г. звярнуўся да начальніка Галоўнага ўпраўлення па справах друку з пытаннем, ці можна ўвогуле дапускаць спектаклі на латышскай мове. На што быў атрыманы двухсэнсоўны адказ: з аднаго боку, ніякіх заканадаўчых перашкод для гэтага няма, але калі губернатар палічыць, што «по местным условиям разрешение латышских спектаклей во вверенной ему губернии было бы признано неудобным, то запрещение спектаклей зависело бы от его на этот предмет распоряжений» [6, арк. 142 аб.—143]. Як правіла, губернатары ў такой сітуацыі адказвалі адмоўна, дзейнічаючы паводле правіла «лепш забараніць, чым дазволіць».

Наступным крокам урада ў рэчышчы лібералізацыі заканадаўства стала выданне 12 кастрычніка 1905 г. Часовых правілаў аб сходах. Нягледзячы на дазвол у правядзенні цэлага шэрагу масавых мерапрыемстваў, апошнія браліся пад жорсткі паліцэйскі кантроль. Сходы дазваляліся выключна ў закрытых памяшканнях. Пра іх было неабходна паведамляць за тры дні да публічнага абвешчання аб іх правядзенні. У заяве павінна была быць пададзена найпаўнейшая інфармацыя як аб змесце мерапрыемства, так і аб яго арганізатарых. Губернатар ці начальнік мясцовай паліцыі атрымоўваў права прызначаць для назірання за сходам службовых асоб. Гэтыя асобы мелі права вынясення аператыўных папярэджанняў, а таксама права аператыўнага закрыцця мерапрыемства, калі яно не прытрымлівалася шэрагу ўсталяваных нормаў: «когда оно явно отклонится от предмета его занятий; когда в собрании высказываются суждения, возбуждающие вражду одной части населения против другой; когда в собрании производятся неразрешенные денежные сборы; когда в нем оказываются лица, в собрания не допускаемые, и эти лица не покинут собрания или не будут из него удалены; когда нарушен порядок собрания мятежными возгласами либо заявлениями, восхвалением либо оправданием преступлений, возбуждением к насилию либо к неповиновению властям, или же распространением преступных воззваний либо изданий и, вследствие того, собрание приняло характер, угрожающий общественным спокойствию и безопасности» [8, с. 736]. Такого кшталту прасторавая фармуліроўка давала магчымасць паліцэйскім чынам і да вельмі прасторавага іх тлумачэння, фактычна адкрывала дарогу да беспадстаўных зрываў пасяджэнняў таварыстваў.

Новыя Часовыя правілы аб публічных сходах былі зацверджаны імператарам 4 сакавіка 1906 г. Адпаведна сходы падзяляліся на публічныя і непублічныя. Пад публічнымі сходамі разумеліся сходы, у якіх меркаваўся ўдзел нявызначанай колькасці асоб альбо вызначанай, але асабі-

ста невядомай арганізатарам. Захоўваўся паведамленчы парадак правядзення сходаў, прадстаўнікі паліцыі, як і раней, мелі функцыі прыпыніць мерапрыемства ў выпадку, калі яно ўхіліцца ад прадмету заняткаў, правядзенні недазволенага грашовых збораў, распаўсюджванні злачынных выданняў, выкрыкванні антыўрадавых лозунгаў і іншых выпадкаў. Гэты пункт фактычна дубліраваў нормы папярэдніх Правілаў аб сходах 12 кастрычніка 1905 г. Усе сходы, што праводзіліся ў тэатрах, канцэртных і выставачных залах, будынках грамадскіх і саслоўных устаноў, памяшканнях, адмыслова адведзеных для публічных сходаў, прызнаваліся публічнымі. Публічныя сходы не дазвалялася праводзіць у гасцініцах, рэстаранах, шынках і інш. падобнага кшталту ўстановах. Важным пунктам правілаў было сцвярдженне, што «собранія, в коих участвуют одни члены законно существующего общества или союза и посторонние лица не присутствуют, не считая публичными» [9, с. 208].

І нарэшце, як каталізатар, які выклікаў неверагодны ўсплёск грамадскай актыўнасці, 4 сакавіка 1906 г. быў выдадзены першы ў Расійскай імперыі агульны закон аб грамадскіх арганізацыях — Часовыя правілы аб таварыствах і саюзах. Яны кантралявалі дзейнасць усіх легальных таварыстваў і саюзаў, апрача аб'яднанняў рэлігійных, а таксама таварыстваў, што ўтвараліся, з дазволу навучальнага начальства, навучэнцамі ў навучальных установах. Для разгляду праектаў статутаў, рэгістрацыі і кантролю за дзейнасцю таварыстваў і саюзаў ствараліся губернскія ці гарадскія па справах аб таварыствах прысутнасці. Само таварыства вызначалася законам як «злучэнне некалькіх асоб, якія, не маючы задачай атрыманне для сябе прыбытку ад вядзення якога-небудзь прадпрыемства, выбралі прадметам сваёй сукупнай дзейнасці пэўную мэту». Саюзам вызначалася злучэнне двух ці некалькіх таварыстваў [9, с. 201].

У склад губернскіх па справах аб таварыствах прысутнасцей уваходзілі вышэйшыя чыноўнікі губернскай адміністрацыі (губернатар у якасці старшыні і віцэ-губернатар) і суда (старшыня і пракурор акруговага суда), адказныя асобы і члены саслоўнага і грамадскага самакіравання (губернскі маршалак, старшыня губернскай земскай управы (пасля іх з'яўлення з 1911 г. на частцы тэрыторыі Беларусі), гарадскі галава, па аднаму галаснаму ад губернскага земскага сходу і гарадской думы губернскага горада. Злучэнне ў прысутнасцях урадавых чыноўнікаў і выбарных асобаў, іх змяшаны адміністрацыйна-судовы склад павінны былі, паводле задумы складальнікаў Правілаў 4 сакавіка, стварыць умовы, здольныя забяспечыць інтарэсы як прыватных асоб, так і дзяржаўнай улады [18, с. 126].

Аднак вывучэнне на канкрэтным фактычным матэрыяле дзейнасці мясцовых па справах аб таварыствах прысутнасцей паказвае, што з ускладзенай на іх місіі абароны законнасці ва ўзаемадчынненнях улады і грамадскасці яны не спраўляліся. У выпадках сутыкненняў таварыстваў з адміністрацыяй прысутнасці, як правіла, амаль заўсёды становіліся на бок апошняй, будучы ў высокай ступені ад яе залежнымі.

Несамастойнасць мясцовых па справах аб таварыствах прысутнасцей праяўлялася ўжо ў тым, што функцыі старшыні ў іх ускладзіліся на кіраўнікоў мясцовай адміністрацыі — губернатараў. Артыкул 16 Часовых правілаў забараняў прысутнасцям мець уласныя канцылярыі. Іх справаводства ўскладзіліся на канцылярыі губернатараў ці губернскага праўлення [9, с. 202]. Хаця справы ў прысутнасці разглядаліся большасцю галасоў пры магчымым удзеле прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый, менавіта іх старшыні аказвалі рашаючы ўплыў на ход абмеркавання. У выпадку нязгоды з меркаваннем большасці іх членаў яны, у адпаведнасці з арт. 39 Правілаў 4 сакавіка, мелі права прыпыніць выкананне рашэння прысутнасці і перадаць яго на разгляд міністру ўнутраных спраў [9, с. 204].

Таварыствы маглі быць легалізаваныя як нестатутныя, якія не карысталіся правамі юрыдычнай асобы (арт. 17), альбо з зарэгістраваным у адпаведным парадку статутам, такім чынам атрымліваючы права юрыдычнай асобы ў грамадзянскім абароце (арт. 20—29) [9, с. 202—204].

Таварыствы, якія не валодалі правамі юрыдычнай асобы, засноўваліся, згодна арт. 17, спрошчаным парадкам, шляхам падачы заявы на імя галавы мясцовай адміністрацыі (у беларускім выпадку — губернатара), які «в случае встреченного им препятствия к образованию общества» перадаваў яго на разгляд губернскай па справах аб таварыствах прысутнасці. Калі на працягу двух тыдняў заяўнікам не паведамлялася вызначэнне прысутнасці аб адмове ў задавальненні іх заявы, таварыства магло адкрываць свае дзеянні. Заява аб утварэнні таварыства павінна была змяшчаць вычарпальныя сведчанні аб меце таварыства, раёне яго дзеяння, парадку ўступлення і выбыцця членаў, спосабе выбару праўлення і распараджальніка, прозвішчах, імёнах і імёнах па бацьку, званнях і месцах жыцця заснавальнікаў (арт. 18) [9, с. 202].

Права набываць і адчуваць нерухомую маёмасць, мець грашовыя сродкі, заключаць дамовы, уступаць у абавязкі, а таксама быць пазоўнікам і адказчыкам у судзе прадастаўлялася толькі тым таварыствам, якія былі зарэгістраваныя ва ўсталяваным парадку, на аснове асобага статута. Таварыствы, якія жадалі карыстацца правамі юрыдычнай асобы, павін-

ны былі ўнесці праект свайго статута ў губернскую па справах аб таварыствах прысутнасць, якая абавязвалася ў месячны тэрмін са дня падачы губернатару заявы аб жаданні ўтварыць таварыства з праектам яго статута і засведчанай у натарыяльным парадку правамоцнасцю заснавальнікаў дазволіць рэгістрацыю ці адмовіць у ёй (арт. 22—23) [9, с. 203].

У статуте таварыства патрабавалася ўказаць мэту, раён і спосабы яго дзейнасці, парадак уступлення і выбыцця членаў, дадзеныя аб праўленні і заснавальніках, парадку вядзення справаздачнасці, памеры членскіх унёскаў і парадку іх уплаты і г. д. (арт. 21). Рэгістрацыя адбывалася шляхам унясення таварыстваў у рэестр, які вёўся прысутнасцю. Таварыства лічылася легалізаваным з моманту ўнясення яго ў рэестр (арт. 23), пасля чаго экзэмпляр яго статута вяртаўся заяўнікам з адпаведнай візай губернатара (арт. 24) [9, с. 203]. Рэгістрацыі ў абавязковым парадку падлягалі таварыствы, якія мелі аддзяленні, а таксама саюзы (арт. 3) [9, с. 201]. Закон не абавязваў прысутнасць да дакладнага ўказання прычын адмовы ў заснаванні таварыстваў, а таксама не ўказваў шляхоў для абскарджвання бяздзейнасці ў выпадку перавышэння ім месячнага тэрміну рэгістрацыі таварыстваў.

Як вынікае з адлюстраваных асаблівасцей выразнай нацыянальнай дыферэнцыяцыі, для культурна-асветніцкіх таварыстваў, якія дзейнічалі ў Беларусі, надзвычай востра стаяла моўнае пытанне. Гэты аспект іх існавання дадаткова рэгламентаваўся пастановай Дзяржаўнага Савета ад 27 сакавіка 1906 г. «Аб ужыванні рускай і мясцовых моў у справаводстве прыватных таварыстваў у губернях Заходняга краю». Сярод найбольш важных яе пунктаў: «1) Все сношения частных обществ и их уполномоченных с правительственными учреждениями и лицами должны происходить на русском языке. 2) На все вопросы, ходатайства и требования, как письменные, так и словесные, поступающие от других частных обществ или лиц и изложенные по_русски, частные общества должны отвечать на русском языке. 3) Внутреннее делопроизводство частных обществ, а равно обсуждение вопросов в общих собраниях членов сих обществ, собраниях уполномоченных и в заседаниях их правлений, кроме Ковенской губернии, должны производиться только на русском языке» [14, с. 364—365].

Меркавалася, што Часовыя правілы будуць дзейнічаць да выпрацоўкі паўнавартаснага закона аб таварыствах і саюзах. З 1907 г. урад сапраўды распачаў падрыхтоўку новага заканадаўчага акта, які ва ўмовах наступлення рэакцыі павінен быў вярнуць, па задумцы ўлад, «свабоду» саюзаў на дарэвалюцыйны ўзровень. У студзені была склікана спецыяльная

міжведамасная нарада пад старшынствам дырэктара Дэпартаменту агульных спраў Міністэрства ўнутраных спраў А. Д. Арбузава. Аднак праца нарады ў 1909, а потым і ў 1910 г. аказалася безвыніковай, падрыхтаваны ёю законапраект не абмяркоўваўся нават у Савеце Міністраў [10, с. 137]. Яе праца працягвалася да 1913 г., аднак і падрыхтаваны новы законапраект таксама не атрымаў вышэйшага зацвярджэння [11, арк. 1].

Дыскусія з абмеркаваннем праекта будучага закона была шчыльна звязана з імкненнем улад да больш жорсткага рэгулявання грамадскага жыцця ў Заходніх губернях. У сваіх разважаннях на прадмет дзеяння Часовых правілаў аб таварыствах кіеўскі, падольскі і валынскі генералгубернатар дзеліцца з міністрам унутраных спраў сваім негатыўным бачаннем сітуацыі з нацыянальным рухам у Паўднёва-Заходнім краі. Адзначым, дадзеная пазіцыя кіруючых эліт да грамадскага жыцця на заходніх ускраінах імперыі можа быць у поўнай меры аднесена і да Беларусі. Генерал-губернатар адзначае, што «с изданием временных правил 4 марта 1906 г. об обществах и союзах еврей и поляки образовали в крае много специально-еврейских и польских обществ и союзов, преследующих самые разнообразные цели. <...> Наконец организованы многочисленные общества с широкими целями развития польской и еврейской культуры, просвещения и объединения поляков и евреев на почве их национальных интересов [12, арк. 8]. <...> Само образование таких обществ доказывает стремление поляков и евреев во всех проявлениях народной жизни отделиться от русской части населения и развивать свои национальные интересы, не только не сходные, но и противоположные русским интересам. <...> Развивать в крае с преобладающим русским населением польскую и еврейскую культуру, распространять просвещение в польском и еврейском духе и объединять кружки польского и еврейского населения в особые группы на почве их национальных, религиозных, правовых и экономических интересов — едва ли может быть признано желательным в каком бы то ни было отношении и несомненно вредно в интересах развития в крае русского просвещения и русской государственности. Развитие польской культуры будет сопровождаться все большим обособлением интеллигентных слоев польского и русского населения и развитием существующего между ними антогонизма, а также будет способствовать полонизации и окатоличиванию местного крестьянского населения. Развитие еврейских кружков и союзов с культурно_национальными и экономическими целями будет неминуемо сопровождаться развитием стремления евреев к равноправию, обострением их борьбы с правительством и еще большим, чем

ныне, экономическим порабощением края, вызывающим против них народное негодование, взрывы которого проявляются периодически в виде еврейских погромов» [12, арк. 9]. Развагі адзначанага кірунку паўплывалі на будучую палітыку Міністэрства ўнутраных спраў. Новы закон падрыхтаваны не быў, але палітыку губернскіх улад у адзначанай сферы МУС карэктавала праз рассылку спецыяльных цыркуляраў.

За подпісам міністра ўнутраных спраў Сталыпіна 20 студзеня 1910 г. губернатарам быў разасланы цыркуляр № 2. Дадзены дакумент адлюстроўваў агульную занепакоенасць расійскіх улад шырокім разгортваннем нацыянальных рухаў на межах імперыі. У цыркуляры адзначалася, што «С изданием Высочайше утвержденных 4-го марта 1906 г. Временных правил об обществах и союзах среди инородческих элементов, населяющих Россию, стало наблюдаться особое движение к культурнопросветительскому развитию отдельных народностей на почве пробуждения узкого национально-политического самосознания и образования для этой цели обществ под самыми разнообразными наименованиями, имеющих целью объединение инородческих элементов на почве их исключительно национальных интересов. Преследуя вышеуказанные цели, такие общества ведут к усугублению начал национальной обособленности и розни и поэтому должны быть признаны угрожающими общественному спокойствию и безопасности». Губернатарам прадпісвалася «при обсуждении ходатайств о регистрации каких бы то ни было инородческих обществ, в том числе украинских и еврейских, независимо от преследуемых ими целей, местному по делам об обществах присутствию надлежит в каждом отдельном случае подробно останавливаться на вопросе о том, не преследует ли такое общество вышеуказанных задач, и в утвердительном случае неукоснительно отказывать в регистрации их уставов». А таксама «тщательно ознакомиться с деятельностью уже существующих инородческих обществ и в подлежащих случаях возбудить установленным порядком вопрос об их закрытии» [7, арк. 98]. Выданне цыркуляра стала паваротным момантам у дзейнасці культурна-асветніцкіх таварыстваў у Беларусі, з-за мясцовай спецыфікі большасць з якіх мелі выразную польскую альбо яўрэйскую афарбоўку.

Паказальным ёсць факт распаўсюджвання дадзенага дакумента па саміх губернскіх прысутнасцях па справах аб таварыствах і саюзах, бо апошнія не з'яўляліся ўстановамі, падпарадкаванымі МУС. Фармуліроўкі, выкарыстаныя аўтарамі цыркуляра, давалі погляд даволі прасторавай іх інтэрпрэтацыі з боку мясцовай адміністрацыі. Прысутнасці, задачай якіх было выключна сачыць за адпаведнасцю статуэтаў закана-

даўству, паводле цыркуляра павінны былі ўзяць на сябе функцыі прагназіравання верагоднай шкоднай дзейнасці таварыстваў.

Пра выданне цыркуляра шырокая грамадскасць даведлася ў пачатку лютага 1910 г. [12, арк. 138]. Відавочныя недахопы дадзенага распараджэння былі востра раскрытыкаваны ліберальнай прэсай. Кадэцкае выданне «Речь» за 10 лютага 1910 г. звяртае ўвагу, што «едва ли не самым любопытным в этом циркуляре является признание, что усугубление начал национальной обособленности и розни угрожает общественному спокойствию. Правительство так боится этого, что даже приносит в жертву культурно_просветительное движение, которое и по своим непосредственным задачам, и по косвенным результатам должно рассматриваться как величайшее благо. Но в таком случае как же квалифицировать всю современную политику систематического угнетения инородцев, и в частности, этот самый циркуляр, лишающий возможности жить и дышать» [12, арк. 137].

Газета «Русское Слово» канстатуе факт скіраванасці цыркуляра супраць беларускага і ўкраінскага народаў: «Если малороссов и белорусов, слившихся вместе с великороссами в единую великую семью, именуемую русским народом, считать инородцами, тогда перед Россией, действительно, стоял бы вопрос гигантских размеров. Рассматриваемый циркуляр редактирован в столь общих выражениях, что он, несомненно, поставит крест над всеми легальными организациями инородческих групп, какие бы цели они ни преследовали» [12, арк. 133].

Рэвалюцыйныя падзеі 1905—1907 гг. стварылі якасна новыя ўмовы для развіцця культурна-асветніцкай дзейнасці. З афармленнем спецыяльнага заканадаўства ў Расіі пачалі масава ўтварацца шматлікія грамадскія арганізацыі: прафсаюзы, палітычныя партыі, дабрачынныя арганізацыі і як адна з найбольш масавых катэгорый — таварыствы культурна-асветніцкага напрамку [4, с. 8]. Фактычна толькі з зацвярджаннем 4 сакавіка 1906 г. Часовых правілаў аб таварыствах і саюзах у імперыі з'явіўся паўнаважны закон, які рэгламентаваў парадак узнікнення і дзейнасці легальных грамадскіх арганізацый [2, с. 15].

Нягледзячы на пэўную супярэчлівасць фармуліровак і стварэнне ўрадам вялікага поля для маніпуляцый ва ўжыванні новага заканадаўства на месцах, трэба падкрэсліць, што з выданнем Часовых правілаў 4 сакавіка 1906 г. Расія стала на шлях станаўлення інстытутаў грамадзянскай супольнасці, сектар грамадзянскай актыўнасці атрымаў дадатковы імпульс да свайго развіцця. Адсюль у цэлым адзначаны перыяд неабходна разглядаць у рэчышчы ўжывання на тэрыторыі Беларусі Часо-

вых правілаў. Падкрэслім, аднак, што Правілы так і не атрымалі статусу паўнаважнага закона. У імперыі іх дзеянне працягвалася да лютага 1917 г., але ў Беларусі ў сувязі з пераходам значнай часткі тэрыторыі на вайсковае становішча, з пачаткам Першай сусветнай вайны, у 1914 г. іх дзеянне было значна абмежавана, што з'яўляецца межавым пунктам у развіцці імперскага заканадаўства аб прыватных таварыствах у дачыненні да краю.

ЛІТАРАТУРА

1. *Анішчанка, Я. К.* Царызм і легальныя культурна-асветніцкія арганізацыі на Беларусі ў пачатку XX стагоддзя / Я. К. Анішчанка // *Навіны Бел. акад. навук.* 1992. № 45—46. С. 25—29.
2. *Вепренцева, Т. А.* Легальные общественные организации интеллигенции центрального региона России в 60-е годы XIX — начале XX века: монография / Т. А. Вепренцева. Тула : Изд-во ТПУ им. Л. Н. Толстого, 2005. 110 с.
3. *Елистратов, А. И.* Очерк административного права / А. И. Елистратов. М. : Гос. изд-во, 1923. 236 с.
4. *Ивенина, Т. А.* Культурно-просветительные организации и учреждения общественной и частной инициативы в дореволюционной России (1900—1916) / Т. А. Ивенина. М. : Франтэра, 2003. 257 с.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Ф. 2649. Воп. 1. Спр. 142.
6. НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 45891.
7. НГАБ. Ф. 306. Воп. 1. Спр. 19.
8. Полное собрание законов Российской империи / 3-е собр. Т. 25. 1905. Отд-е 1-е. СПб. : Гос. тип. 1908. 966 с.
9. Полное собрание законов Российской империи / 3-е собр. Т. 26. 1906. Отд-е 1-е. СПб. : Гос. тип. 1909. 1141 с.
10. *Попов, Д. И.* Культурно-просветительные общества в Сибири в конце XIX — начале XX в.: монография / Д. И. Попов. Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. 512 с.
11. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА). Ф. 1284. Воп. 187. Спр. 18.
12. РДГА. Ф. 1284. Воп. 187. Спр. 260.
13. *Роговин, Л. М.* Законы об обществах, союзах и собраниях / Л. М. Роговин. СПб. : Юрид. кн. магазин И. И. Зубкова, п/ф «Законоведение», 1912. 104 с.
14. *Савич, Г. Г.* Новый государственный строй России: справочная книга / Г. Г. Савич. СПб. : Тип. Акц. Общ. Брокгауз—Ефрон, 1907. 602 с.
15. *Степанский, А. Д.* Временные правила об обществах и союзах 4 марта 1906 года / А. Д. Степанский // государственные учреждения и общественные организации СССР. Проблемы и факты: сб. науч. тр. М., 1989. С. 124—140.
16. *Степанский, А. Д.* История общественных организаций дореволюционной России: учеб. пособие / А. Д. Степанский. М. : МГИАИ, 1979. 81 с.
17. *Степанский, А. Д.* Общественные организации в России на рубеже XIX—XX вв.: пособие по спецкурсу / А. Д. Степанский; под ред. Н. П. Ерошкина. М. : МГИАИ, 1982. 91 с.
18. *Туманова, А. С.* Деятельность Министерства внутренних дел Российской империи по осуществлению свободы союзов / А. С. Туманова. Тамбов : Тамб. гос. Ун-т им. Г. Р. Державина, 2003. 233 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 10 лістапада 2009 г.